

निघंटू

C 21

14 leaves

25 749 006

21
—
442

28

pp

~~No. 44~~

21

इति चलायुवश्चैव यमो निश्चिमे रुच

गानश्च कवेरानिः वरुणास्तु रतिकमः

यथा सप्तकारेणान्दे निश्चिमे रुच

नि रुमनिश्चिमे रानश्च वारुणात्

यथा वा न्यत्पुकारेणान्दे निश्चिमे रुच

रानश्च कवेरानिः वरुणास्तु रतिकमः

यथा सप्तकारेणान्दे निश्चिमे रुच

नि रुमनिश्चिमे रानश्च वारुणात्

५५
ॐ शोभवि ५३

ॐ

॥अथत्रिशां॥

वह्निशङ्करस्पृष्टान्न

आदित्यं वीरुज्जोत्तमं वरससीधनं
महादिव्यं वारोषनाशति

र्य~

संभम

श्रीगणेशायनमः॥ॐ॥ अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि पाणिनीयं मतं यथा॥ शास्त्रा उ पूर्वतिदिद्याद्यथोक्तं लोके वेदयोः॥ प्रसिद्धमपि शा
 ह्यर्थमविज्ञातमबुद्धिभिः॥ पुनर्यत्की करिष्यामि वाचउच्चारणे विधिं॥ त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वावर्णाश्च भूमैतौ मताः॥ प्राकृते स
 स्मृते वापि स्वयं प्रोक्ताः स्वयं भुवा॥ स्वराविंशतिरेकश्च स्पर्शानां पंचविंशतिः॥ यादयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमा स्मृताः
 ॥ अनुस्वारो वि स र्गश्च कः पौ चापि पराश्रितौ॥ दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेयौ लृकारः प्लुत एव च॥१॥ आत्मा बु ध्या समं त्थो र्थान्म
 नो युंक्ते विवक्षया॥ मनः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं॥ मारुतस्तूरसिचरन्मंडं जनयति स्वरं॥ प्रातः सवनं योगं तं वृ
 द्दो गायत्रमाश्रितं॥ कंठे माध्यंदिनयुग्मं मध्यमं त्रैलोक्यं भातुं॥ तारं तातय सवनं शीर्षण्यं जागता नुमं॥ सोदीर्घो मूर्ध्नि निर
 तो व क्रमापद्य मारुतः॥ वर्णजनयते तेषां विभागः पंचधा स्मृतः॥ स्वरतः कालतस्त्वा नात्ययत्ना बु प्रदानतः॥ इति वर्णविदः
 प्रादुर्निपुणं तं निबोधत॥२॥ उदात्तश्चा नुदात्तश्च स्वरितश्च सप्तस्वराः॥ इत्यौदीर्घः प्लुतश्च कालतो नियमा अचि॥ उदा
 त्तो निषादगांधारो वा नुदात्त सप्तम्यैव तौ॥ स्वरितः प्रभवाद्येतेषु द्वयमप्यपंचमाः॥ अष्टौ स्त्वनानि वर्णा नामुरः कंठः
 शिरस्तथा॥ जिह्वा मूलं च दंताश्च नासिकोष्ठौ चतालु च॥ अभावे च विवृतिश्च शपसा व फ एव च जिह्वा मूलं च पश्चा
 च गतिरष्टविधोऽयं॥ यद्यो भावप्रसंधानमुकारादि परः॥ स्वरान्ततादृशादि धातुन्यद्युक्तं स्वरः॥३॥ हका
 रं पंचमं कंठस्थं जिह्वा संयुतं॥ उरस्यंतं विजानीयात्कंठं मां रसं युतं॥ कक्षा बद्धा विचरं शास्त्रा लव्या ओष्ठः तावत्॥

कंपीतथालिखितपाठकः॥ अनर्थश्लोपकंठश्चषाडेतेपाठकाधमाः॥ माधुर्यमक्षरव्यक्तिः पदछेदस्तुस्वरः॥ धैर्यंलयसमर्थचषडे
 तेपाठकागुणाः॥ शं कितंभीतमुद्गृष्टमव्यक्तमनुनासिकं॥ काकस्वरंशिरसिगतं तथास्त्वनविवर्जितं॥ उपांशुदष्टंलरितंनिरस्तंवि
 लंबितं गद्गदितं प्रगीतं॥ निष्पीडितं यस्तपदाक्षरं च वेदे न्नदीनं ननु सानुनास्यं॥ प्रातः पठेन्नित्यमुरास्त्रितेन स्वरेण शार्दूल सतोप
 मेन॥ मध्यं दिने कंठ गतेन चैव च कादू संकृजितं संनिभेन॥ तारंतु विद्यात्सवनं तृतीयं शिरो गतं तच्च सदा प्रयोज्यं॥ मयूरहंसा न्यभट
 तः स्वराणां तुल्येन नादेन शिरस्त्रितेन॥ ७॥ अचो स्पृष्टायणस्त्वीषं नेमिस्पृष्टाः शतं स्मृताः शेषास्पृष्टा हलः प्रोक्ता निबोधानु
 प्रदानतः॥ यमो नुनासिकान्नौ नादिनो ह रुषस्मृतः॥ ईषन्मादायणं जशंस्तुभ्वासिनस्तस्वफादयः॥ ईषद्वासांश्चरो विद्यादो नां श्र
 र्धमैतत्प्रचक्षते॥ दाक्षीपुत्रः पाणिनीनायेन दं व्यापितं उवि॥ छंदः पादोतु वेदस्य हस्तौ कल्योथपद्यते॥ ज्योतिषामयनं च सु
 निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते॥ शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतं॥ तस्मात्सांगमधीत्येव ब्रह्मलोके महीयते॥ ८॥ उदात्तमाख्याति
 तृषां गुलीनां प्रदेशिनी मूलनिविष्टमर्धा॥ नृपांतमध्ये स्वरितं पृतं च कनिष्ठिकाया मनुदात्तमेव॥ उदात्तं प्रदेशिनी विद्यात्प्रचयं मध्य
 नां गुलिं॥ निहतं तु कनिष्ठिकां स्वरितोपकनिष्ठिकां॥ अतोदात्तमाद्युदात्तमुदात्तमनुदात्तं नीचस्वरितं॥ मध्योदात्तं स्वरितं द्यु
 दात्तं मुदात्तमिति नवपदशय्या॥ अग्निः सोमः प्रवो वीर्यं हविषां च देवस्यतिरिं द्राब्रह्मस्यती॥ अग्निरित्यतोदात्तं सोम इत्याद्यु
 दात्तं प्रेत्युदात्तं वदत्यनुदात्तं वीर्यं नीचस्वरितं॥ हविषां मध्योदात्तं स्वरितं इदं हस्यतिरिति द्युदात्तं मिं द्राब्रह्मस्यती इति मुदात्तं॥

२ ठो जो ल्युर्मर्धन्या सदुरषादंत्या नृनुलसास्मृताः ॥ जिह्वा मूले तु बुधः प्राज्ञो दंतो ध्यावस्मृता बुधैः ॥ १ ॥ कुंठ ताल व्या ओ ओ
 कंठोष्ठौ स्मृतौ ॥ अर्द्धमात्रा तु कुंठ्या स्यादेकारौ कारयो भवेत् ॥ २ ॥ कारयो मात्रा तयोर्विद्वत्संवृतं ॥ संवृतं मात्रि
 कं ज्ञेयं विद्वतं तु द्विमात्रिकं ॥ घोषा वा संवृताः सर्वे अधोषा विद्वता स्मृताः ॥ ४ ॥ स्वरानां मूष्मणां चैव विद्वतं करणं स्मृ
 तं ॥ तेष्वपि विद्वता वेदोताभ्यामैवौतथैव च ॥ अनुस्वारश्च मूर्ध्ना च नासिकास्थानमुच्यते ॥ अयोगवाहा विज्ञेया आस
 यस्थानमागिनः ॥ अलबुवीणानिर्घोषा दंत्य मूल्यस्वरानुमु ॥ अनुस्वारस्तु कर्तव्यो नित्यं ह्रोः शषसेषु च ॥ अनुस्वारे
 निवृत्त्यां तु विरामे चाक्षरद्वये ॥ द्विराष्ट्योऽनुविगृह्णीयाद्यत्रोकारवकारयोः ॥ व्याघ्रीयथाहरेत्युच्चार्य दंष्ट्राभ्यां न च पीड
 येत् ॥ भीतापतनभेदाभ्यां तद्वद्वर्णप्रयोजयेत् ॥ ५ ॥ यथासौमस्ति कानारी तत्र ईदित्यपि भावतः ॥ एवं रंगाः प्रयोक्तव्याः
 खे अरां ईद्वरे वेदया ॥ रंगवर्णप्रियुंजीरं नो ग्रसेत्पूर्वमक्षरं ॥ दीर्घस्वरं प्रयुंजीयात्पश्चान्तासिक्माचरेत् ॥ हृदये चै
 कमात्रस्त्वर्द्धमात्रस्तु मूर्द्धनि ॥ नासिकायां तथा ह्रस्वं रंगस्येवं द्विमात्रता ॥ हृदयादुत्करेति घन्कां स्येन समनुस्मरन् ॥
 माद्वेवं च द्विमात्रं च जघन्वा ईदिति निदर्शनं ॥ मध्ये तु कंपयेत्कंपमुष्मोपाभौ समौ भवेत् ॥ सुरंगं कंपयेत्कंपं रथीवेति
 निदर्शनं ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाव्यक्तान च पीडिताः ॥ सम्यग्वर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६ ॥ गीती श्री श्री शिरः

अनुदातो हृदि से यो मधुदात उदाहृतः ॥ स्वरितः कर्णमूलीयः सर्वास्ये प्रचयः स्मृतः ॥ चापस्तवदेतो मा शब्दिमात्रं त्वेव वायसः ॥ शिखीरै
 ति त्रिमात्रं न कुलस्त्वर्थमात्रकं ॥ कुतीर्थादागतं दग्धमपवर्णं च भाषितं ॥ न तस्य पाठो मोक्षोस्ति पापो हेरिव किल्लिषाव ॥ सुतीर्थादाग
 तं व्यक्तं स्वात्मायं सुव्यवस्थितं ॥ सुस्वरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्मराजसं ॥ मंत्रोद्गीतः स्वरतो वर्णतो नामिथ्या प्रयुक्तो न तमर्थमाह
 ॥ स वाद्यज्जोयजमानं हि न स्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतो पराधातुः ॥ अवक्षरं हनायुष्यं विस्वरं व्याघ्रिपोदितं ॥ अक्षताः शस्त्ररूपेण व
 ज्रं पतति मस्तके ॥ हस्तहीनं तु यो धीते स्वरवर्णविवर्जितं ॥ स ग्यजुः सामन्निर्दग्धो वियोनिमधिगच्छति ॥ हस्तनवेदं यो धीते
 स्वरवर्णार्थसंयुतं ॥ स ग्यजुः सामन्निः सतो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १० ॥ शंकरः शंकरो प्रादाद्वाक्षीपुत्राय धीमते ॥ वाङ्मयेभ्यः
 समाहृत्य देवी वाचमिति रक्षितिः ॥ येनाक्षरसमायामधिगम्य महेश्वरात् ॥ कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनेये नमः ॥
 येन धोतागिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः ॥ तमश्वाज्ञानजं निन्तस्मै पाणिनेये नमः ॥ अज्ञानां धस्य लोकस्य ज्ञानां ज
 नशाला कया ॥ चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनेये नमः ॥ त्रिनयनमग्निमुखनिःसृतामिमां यद्दृष्टुं तस्य तस्य सदादृजः ॥ स
 भवति धनधावपशुपुत्रकीर्त्तिमानतुलं च सुखं समश्नुते दिवीति दिवीति ॥ ११ ॥ ॥ इति शिक्षा समाप्ता ॥ ॥ श्रीराम ॥
 अथ ज्योतिषं ॥ ॐ २२ ॥ पंचसंवत्सरमयं युगाध्यक्षं प्रजापतिं ॥ दिनत्रयं न मासां गणमप्यशिरसा शुचिः ॥ प्रणम्य शिरसा
 कालमग्निवाद्यसरस्वतीं ॥ कालज्ञानं प्रवक्ष्यामि लगधस्य महात्मनः ॥ ज्योतिषामयनं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ विप्राणां

संमतं लोके यज्ञकालार्थसिद्धये ॥ निरेकं द्वादशांशं हि गुणं गतं संहितं ॥ षष्ठा षष्ठा युतं द्वाभ्यां पर्वणं राशिरुच्यते ॥ स्वरा
कर्मके सोमा कौयदासा के सवो सवो ॥ स्यात्तदादियुगं माघस्तपः शुक्लो दिनं त्यजः ॥ १ ॥ प्रपद्येते भविष्यदौ सूर्या चान्द्रमसा बुध
क ॥ सार्पाद्विदक्षिणार्कस्तु माघश्रावणयोः सदा ॥ घर्मवृद्धिरपां प्रसू ४ क्षपा द्वा स उदगगतौ ॥ दक्षिणे तौ विपर्यस्तौ षण्मु
हर्तयनेन तु ॥ द्विगुणं सप्तमं चादुरयनाद्यं त्रयोदश ॥ चतुर्थदशमं चैव द्विगुणं ग्राह्यं बहुले प्यते ॥ वसुस्त्वष्टा भवो जश्र
मित्रः सपीश्विनौ जलं ॥ धाता कश्चा यनायाश्चाद्विपंच न भस्त्वतुः ॥ भांशा स्युरष्टकाः कार्याः पक्षा द्वादशा चोदताः ॥ ए
नः कादशगुण स्यात् शुक्ले द्वै द्वा यदि ॥ २ ॥ कार्या भांशा एका स्थाने क व्या एका न्यविंशतिः ॥ जनस्थाने द्विसप्तती रुद्रपेद्वनं
संमिताः ॥ अहंशी भजोषो दिवसांशभागश्चतुर्दशस्याप्युपनीत निन्तं ॥ भार्ये धिके चाधिगते परेशो दावुत्तमैकं नवकैरेवेद्यं
पक्षात् च दशाच्चोर्ध्वतदुक्तमिति निर्दिशेत् ॥ नवनिस्तुतौ शस्याहनांशद्व्यधिकेन तु ॥ जौ द्वा गः खे होरोषाचि मूषण्यः सु
माधाणः ॥ रे मृषा स्या सो जहो होर्द्विष्टा इत्यक्षालिगैः ॥ जवाद्यंशैः समं विद्यात्सर्वद्विषावस्स तरे ॥ भादयानां शास्त्रतुर्दशी त
काष्ठा नांदे विना क व्या ॥ ३ ॥ क व्या दशवविंशस्या द्विमुहूर्तस्तु नादिके ॥ द्वित्रिंशस्तु क व्या नांदे षट्शती अचिकं भवेत् ॥
नादिके द्वे मुहूर्तस्तु पंचाशत्यलमाषकं ॥ माषकात्कुंभको द्रोणः कुटोपेर्वद्विंशतिः ॥ सप्तसप्तकुंभशुक्रस्योनः सूर्याद्यो
नित्रयोदश ॥ नवमानि च पंचाङ्गः काष्ठा पंचाक्षरा स्मृताः ॥ ४ ॥

सवेदयज्ञानिति ॥ ७ ॥ ॥ पंच संवत्सरमयं प्रपद्येते कार्याः कल्लादशचयाः सर्वसविताविषुवं सत्त ॥ ८ ॥ इति ज्योतिषं समाप्तं ॥ ९ ॥
 ॐ मयस्वतजभनलगसंमितं भूमति वासुयं जगति यस्याः सजयति पिंगलनागः शिवप्रसादादि शुद्धमतिः ॥ १ ॥ त्रिगुरुं विद्वि मकारं लघ्वा
 दिसमन्वितं यकाराख्यं ॥ लघुमध्यमंतरे फंसकारमंतं गुरुनिबद्धं ॥ लघ्वंत्यंहितकारं जकारमुत्र योर्लघुं विजानीयात् ॥ आदिगुरुं
 भकारं नकारमिह पैंगले त्रिलघुं ॥ दीर्घसंयोगपरं तथा स्वरव्यं जनांतं मृष्मांतं ॥ स्वानुस्वारं च गुरुं क्वचिदवसानेपि लघ्वंत्यं ॥ आ
 दिमध्यावसानेषु यरतायांति लाघवं ॥ भजसागौरवं यांति मनौतु गुरुलाघवं ॥ त्रिविरामंदशवर्णं षण्मात्रमुवाच पिंगलः स्तत्रं ॥ छंदो
 वर्गपदार्थप्रत्ययहेतोश्च शास्त्रादौ ॥ १ ॥ धीश्रीस्त्रीम् ॥ वारासाय ॥ कागुहार ॥ वसुधासा ॥ सातेक ॥ कदासज्ज ॥ किद्वदभर ॥ नहसत्र
 गृत्वा गंतं ॥ आदि परः ॥ हे ॥ लौसः ॥ ग्लौ ॥ अष्टौ वसव इति ॥ २ ॥ छंदः ॥ गायत्री ॥ दैव्यैकं ॥ आसुरी पंचदश ॥ प्राजापत्याष्टौ ॥ यजुषां षट्
 साम्नां द्विः ॥ अचां त्रिः ॥ द्वौ द्वौ साम्नां वर्धेता ॥ त्रींस्त्रीन् चामाचतुरश्वदरः प्राजापत्यायाः ॥ एकैकं शेषे ॥ न स्यादासुरी ॥ तान्युल्लिगनुष्टु
 पबृहतीपंक्ति त्रिष्टुबृगत्यः ॥ तिस्रस्तिस्रः सनाम्य एकैका ब्राह्म्यः ॥ प्राग्यजुषामाष्य इति ॥ ३ ॥ पादः ॥ स्यादि पूरणः ॥ गायत्र्या वस
 वः ॥ जगत्या आदित्याः ॥ विराजोदिशः ॥ त्रिष्टुभोरुद्राः ॥ एकद्वित्रिवदृष्यादुक्तपादं ॥ आद्यं चतुष्पादुत्तुष्टिः ॥ क्वचि त्रिपाद्विष्टिः ॥ सापाद
 निचृत् ॥ षड्दसप्तकयोर्मध्ये षावति पाद निचृत् ॥ द्वौ नवकोषद्वौ श्वनागा विपरीतावाराही ॥ षड्दसप्तकाष्टकैर्वर्धमाना ॥

६२ ५

विपरीतादिति ॥ तृतीयं द्विपाजागवणय मभ्यां विपात्रेष्टुः ॥ ४ ॥ पुरस्तादुत्तरः ॥
 ॥ ४ ॥ परेऽपि ॥ चतुष्पादपि त्रिः ॥ अनुष्टुप्पद्योः विपात्रेष्टुः ॥ ५ ॥ पुरस्तादुत्तरः ॥
 पथ्याप्यं चतुर्थः ॥ चकुसारिणी द्वितीयः ॥ स्कंदोऽप्यं चतुर्थः ॥ ६ ॥ पुरस्तादुत्तरः ॥
 रः ॥ कचिन्नवकाश्चत्वारः ॥ वैराजो गायत्रौ च ॥ त्रिभिर्जागैः सह बहता ॥ सतो बृहती ॥ ७ ॥ पंक्तिर्गायत्रौ जगितौ च ॥ ८ ॥
 वौचेदयुजौ सतः पंक्तिः ॥ विपरीतौ च ॥ आस्तारपंक्तिः परतः ॥ ९ ॥ प्रस्तारपंक्तिः पुरतः ॥ विष्टारपंक्तिः संस्तारपंक्तिर्ब
 हिः ॥ अक्षरपंक्तिः पंचकाश्चत्वारः ॥ द्वावप्यत्यशः ॥ पदपंक्तिः पंच ॥ चतुष्कषट्कोऽप्यत्र ॥ पथ्यापंच ॥ १० ॥
 नत्रिष्टुक्कोऽप्यतीतथाजगती ॥ पुरस्ताज्योतिः प्रथमेना मध्येऽप्येति मध्यमेन ॥ उपरिष्टा ज्योतिरंत्येन ॥ एकस्मिन् च केच
 दः शंकुमती ॥ षट्केककु सती ॥ त्रिपादनिष्ठमप्यपि लिकमप्य ॥ विपरीतयवमप्य ॥ अनाधिकेनैकेन निचदुरिजौ ॥ द्वाभ्यां
 विराटस्वरजौ ॥ आदितः संहिधे ॥ ६ ॥ देवतादिभिः ॥ अग्निः सविता सोमो बृहस्पतिर्मित्रावरुणा विंशो विश्वेदेवा देवताः ॥
 स्वरोः षड् अषभगांधारमध्यमपंचमधैवतनिषादाः ॥ सितसारंगपिशंगकुल्लनीललोहितगोरावर्णाः ॥ अष्टादिभिः ॥
 काश्यप गौतमांगिरसभार्गव कौशिक वासिष्ठानि गोत्राणि ॥ श्यामान्यतिष्ठंदांसि रोचनाभाः ॥ कृतयामाः ॥

पति

तः

कामतो वर्ण इति ॥ ७ ॥ चतुःशतमुत्कृतिः । चतुरश्वतुरस्य जेडुत्कृतेः । तान्यत्रिसंख्याप्रेभ्यः कृतिः । पक्ष्मस्योपसर्गवर्जितः । धृत्यष्टिशक्तीजगत्यः । पृथक्पृथक्पूर्वतएतान्येवेष्टाः । द्वितीयं द्वितीयमुत्कृतः । अतो लौकिकं जात्रेष्टभाञ्चयदार्ष्ट्यः । पादश्चतुर्भागाः ॥ यथा ह तसमाप्तिर्वा । लः समुद्रागणः । गोनंतमध्यादिश्च ॥ स्वर्धं चार्थं । अत्रासुद्रागणः । ज्ञः । लौवा । लौचेत्यदं द्वितीयादिः । सप्तमः प्रथमादिः । अंत्ये पंचमः ॥ ८ ॥ पञ्चश्च लः । त्रिषु गणेषु पादः पथ्याद्यत्र ॥ न्या ॥ विपुला च पला द्वितीयः । चतुर्थोऽङ्गमध्ये ज्ञः । पूर्वमुखपूर्वा । जघनपूर्वतः । उभयोर्महाचपला । आद्यर्धसमाप्तिः । अंत्येनोपगतिः । उक्रमेणोद्गीतिः । अर्धवसुगण आर्या गीतिः । वैतालीयं द्विः स्वरा अयुक्पादे युग्वसवो ते लोः । गौपकं दसिर्कं । आपातलिका नो गः । शेषे परेण युङ्ग साकं । पञ्चमिश्चायुजि । पंचमेन सर्वः साकं प्राच्यवति ॥ अयुक्तीये नो दी च वृत्तिः । आभ्यां युगपत्प्रवृत्तकं । अयुक्ता रुहासिनी ॥ ९ ॥ युगपरांतिका । गता द्विर्वसको मात्रा समकं लवमः । द्वादशश्च न वासिकः । विश्लोकः पंचमाष्टमो । चित्रानवमश्च । परयुक्तेनोपचित्रा । दक्षिः पादः कुलकं । मीत्या र्थः लः । शिखा विपर्यस्ता र्थः लः । पूर्वश्च ज्योतिः । गश्चेत्सौम्या । कलिकैकां न त्रिशदेकं त्रिशदं ते ॥ सायेन न समा लंग्ल इति ॥ १० ॥ वृत्तं । समर्धसमं द्विषमं च । समं तावत्कृत्वाः । कृतमर्धसमं विषमं च । कृतिसमा नी । लिचिमाणी । विता न म न्यतः ॥

पादस्यानुष्टुप् चक्रः। न प्रथमा स्तोमः। द्वितीयतृतीययो रश्च। वाच्यः। यदुष्टं। पथ्यायुजोऽ। विपरीतैकोऽयः। नपलः। युजोऽ।
 विपुलायुगलः सप्तमः। सर्वत्र सेतवस्था। भौलौच। प्रतिपादं चतुर्वध्यापदं चतुस्तुध्वं॥ गावत आणी डः॥ ११॥ गावदौचे त्रत्यापी
 डः। प्रत्यापीडो गावदौच। प्रथमस्य विपर्यासे मंजरी लवण्यमृतधाराः॥ उद्गता मेकतस्तौ स्तो नसो जौ भौ जौ गस्तौ स्तो य
 ॥ तृतीयस्य सौरभकं नौ भौ। ललितं नौ सौ। उपस्थितप्रचुपितं पृथगाद्यम्योऽत्र भौ गौ स्तो जौ यौ स्तो नौ ज्यो। वर्धमानं तृती
 येनौ स्तो नसौ। शुद्धविराट् षष्ठं त्रजाः। अर्घे। उपचित्रकं म्यो स्तो गौ भौ भौ गौ। इतमध्या भौ भौ गौ ज्यौ ज्यौ। वेगवती सौ सौ
 भौ भौ गौ। भद्रविराट् त्रौ गौ म्यो ज्यौ गौ। केतुमती स्तो सौ भौ नौ गौ। आख्या नकीतौ ज्यौ गौ ज्यौ ज्यौ गौ। विपरीता ख्या नकी ज्यौ
 ज्यौ गौ तौ ज्यौ गौ। हरिणस्तुता सौ स्तो भौ भौ। अपरवक्रं नौ लौ ज्यौ ज्यौ। पुष्टितायानौ यौ ज्यौ ज्यौ गौ॥ १२॥ यवमती जौ ज्यौ
 ज्यौ ज्यौ गौ। शिखैकां न त्रिंशदेकत्रिंशदंते गौ। खंजामहत्ययु जीति॥ १३॥ यतिर्विच्छेदः। तनुमध्या लौ। कुमारललिता ज्यौ
 गौ। माणवका क्रीडितकं भौ लौ। चित्रपदा भौ गौ। विद्युन्मालामौ गौ। भुजगशिख स्तानौ म। हलमुखी नौ स। शुद्धविरा
 ण्यसौ ज्यौ। पणवो म्यो यौ। रुक्मवती भौ सौ। मयूरसारिणी जौ ज्यौ। मन्ता म्यो सौ। उपस्थिता लौ ज्यौ। एक रूपं सौ
 ज्यौ। इंदवज्जातौ ज्यौ गौ। उपेन्द्रवर्जितौ ज्यौ गौ। वाद्यं तावुपजातयः। दोधकं म्यो

भोग्गालिनीमोलागरसमुद्रस्रपयः॥ २४॥ वातोर्ध्वमौलौगृच। भ्रमरविलसितमौलौगृच। रथोदुता नौलौगृच। स्वा
 गतानौभौगृच। वृत्तानौलौगृच। श्येनी नौलौगृच। जगती। वंशस्तौलौगृच। इन्द्रवंशतौलौगृच। द्रुतविलंबितभौलौगृच। तोटकंसः॥
 पुटोनौम्योवसुसमुद्राः। जलोद्धतगति। ज्योत्सोस्सर्तवः। भुजंगप्रयातयः। स्वर्णिणीरः। प्रमिताक्षरास्तौलौगृच। वैश्व
 देवीमौयाविंदियस्रपयः। नवमालिनी नौभ्याविति॥ २५॥ प्रहर्षिणीमौलौगृच। त्रिकदशकौ। सचिराभौलौगृच। गुरुमु
 चद्रनवकौ। मत्तमयूरामौलौगृच। असंबाधामौलौगृच। गाविंदियनवकौ। अपराजिता नौलौगृच। स्वरस्रपयः। प्रहरणक
 लिता नौभौलौगृच। वसंततिलका तभौलौगृच। सिंहोन्नताकाशपस्य। उद्धर्षिणीसेतवस्या। चंद्रावर्तानौलौगृच। माल
 त्रुनवकौचेत। मणिगुणनिकरोवसृषयः। मालिनी नौम्योयूच। स्रपभगजविलसितभौलौगृच। स्वरनवकौ। हरिणी
 नौम्योस्तौलौगृच। ससमुद्रस्रपयः॥ २६॥ ज्योत्सोमूलौगृच। वसुनवकौ। वंशपत्रपतितभौलौगृच। गृदिश्रपयः। मंद
 कांताम्भौलौगृच। समुद्रतुल्यस्वराः। शिखरेणीयमौलौगृच। गुरुदण्डः। वसुधितलितवेष्टितामौलौगृच। याविंदियतु
 स्वराः॥ २७॥ शार्ङ्गविक्कीडितमौलौगृच। तौगादि। पुवदना नौलौगृच। स्वरस्रपिरसा। क्लितिहंत।
 संपूरामौलौगृच। योयूचि। मयकाः। मद्रकंभौलौगृच। नौलौगृच। नादित्याः। अश्वदालेय नौलौगृच। लोयुद्रादित्याः॥

६

धन्वा अंतरिक्षं आकाशं आपः पृथिवी भूः स्वयंभूः अध्वा पुष्करं सगरं समुद्रः अध्वरमिति षोडशान्तरीक्षना
 मानि ॥ ३ ॥ स्वः पृथ्विः नाकः गौः विष्टुः नभ इति षट्साधारणानि ॥ ४ ॥ वेदयः किरणाः गावः रश्मयः आनी
 रावः दीधितयः गभस्तयः वनं उस्त्राः वसवः मरीचिपाः मरुत्वाः सप्तशषयः साध्याः सुवर्ण इति पंचदशरश्मिनामानि
 ॥ ५ ॥ आताः आशाः उपराः आद्याः काद्याः व्योमः ककुभः हरीत इत्यष्टौ दिग्गमानि ॥ ६ ॥ रघवी क्षुपा शर्वरी अक्रुः अम्या
 रम्या यम्या नेम्या दोषा नक्ता तमः रजः असिक्की पयस्वती तमेस्वती घृताची श्रीणा मोकी शोकी ऊर्ध्वः पयः हिमा
 वस्तेति त्रयोविंशती रात्रिनामानि ॥ ७ ॥ विभावरी सुनरी भास्वती ओदती चित्रामद्या अर्जुनी वाजिनी वाजिनीवती सुम्या
 वरी अहना द्योतना श्वेत्या अरुषी सृता सृतावती सृतावरीति षोडशोपनामानि ॥ ८ ॥ वस्तोः द्युः भानुः वासरः
 स्वसराणि घ्रंसः घर्मः घृणिः दिनः दिवा दिवेदिवा द्यविद्यवीति द्वात्रिंशन्नामानि ॥ ९ ॥ अदिः आवा गोत्रः बलः अश्वः पु
 भोजाः फलीगानः अश्मा सर्वतः गिरिः व्रजः चरुः वराहः शबरः द्रोहिणः रुद्रतपस्विगः उपरा उपलः चमसः
 दिः अभ्रः बलाहकः मेघः हनिः अदनः वषधिः हवः असुरः कोशः विनिः रजः पुनः मानि ॥ १० ॥ रत्नकः ध
 र्वा गौः गौरी गांधर्वः मभीरा दंभीरा मंडा मंडाजनाः दंभीरा रणी दंभीरा जणः भारती धननिः नाकिः

नि०

भास्वत्यः। अजिराः। मातरः। नद्य इति सप्तविंशन्नदीनामानि॥ १३ ॥ अत्यः। हयः। अर्कः। वाजी। सप्तिः। वह्निः। दधिकाः। दधि
कावा। एतवः। एतशः। पैद्वः। दौर्गहः। औत्रैश्वर्यसः। तार्क्ष्यः। आशुः। ब्रध्नः। अरुषः। मांश्चेत्त्वः। अव्यथयः। श्येनासः। सुप
र्णः। पतंगाः। नरः। वार्याणां। हंसासः। अश्वा इति षड्विंशतिरश्वनामानि॥ १४ ॥ हरी इंदस्य। रोहितो ग्रेः। हरित आदित्यस्य
। रासभा वश्विनोः। अजा। सुलः। एष लो मरुतां। अरुणो गा व उषसां। श्यावाः सवितुः। विश्वरूपा बृहस्पतेः। नियुतो
वायोरिति दशादिष्टोपयेजनानि॥ १५ ॥ भ्राजते। भ्राज्यते। द्वाश्यते। दीदयति। शोचति। मंदते। भंदते। रोचते। ज्योतते॥
द्यातेते। द्युमदित्येकादशज्वलतिकर्माणः॥ १६ ॥ जमद। कलमलीकिनां। जंजणाभवन्। मल्लाभावन्। अश्विः। शो
चिः। तपः। तेजः। हरः। हृणिः। भृंगाणि। भृंगाणीत्येकादशज्वलतो नाम धेयानि नाम धेयानि॥ १७ ॥ गोर्दे मां वरं स्वः
खेदय आताश्यादी विभावरी वस्तोरदिः। श्लोकोर्ण वनपोतो हरी इंदस्य भ्राजते जमदिति सप्तदश॥ ॥ राम ॥
इति नियंतो प्रथमो ध्यायः॥ ॥ अश्म। अपः। अम्रः। दंसः। वेषः। ऐपः। विष्टुः। व्रतं। कर्वरं। कर्णः। शक्म। ऊतुः। करणानि। करं
सि। करिक्कत। करंति। चक्रत। कर्तुं। कर्तैः। कर्तवै। कृत्वी। धीः। शची। शमी। निः। रजिः। निः। रजिः। षड्विंशतिः। कर्म
नामानि॥ १८ ॥ तुहः। तोक्। तनयः। तोक्म। त्क्म। शेषः। अप्रः। गणः। गणः। अश्विः। नपात्। प्रजा। दीजमिति पंचद

सुपतिः इति ५ ति। इयं क्षति ५

पुनरिति. स्वरिति. ५

रिणाति। इयन्ति। ६

निश्चं०

2

वनुष्यति ॥

अवर्त।

५६

१ नृस्यक्ति

५

मही। अदितिः॥ इच्छा। कुगती। शक्नोति न वगेनामानि॥ १२ ॥ रेष्ठते। हेष्ठते। भ्रामते। भ्रूणीयते। भ्रीणाति। भ्रेषति। द्योचति। वनुष्य
ति। कं पते। भोजतइति दशकुथ्यतिकर्मणः॥ १३ ॥ हेषते। हरः। हणिः। त्यजः॥ भ्रामः। एहः। वरः। तपुषी। ज्ञप्तिः। मन्युः॥ व्यधिरित्ते
कादश कोचनामानि॥ १४ ॥ वर्त्तते। अयते। लोटते। लोटते। स्वंवते। कसति। सर्पति। स्यामन्ति। स्त्र्वति। स्वता अवति। श्रोतति।
घंसति। वेनति। मार्ष्टि। भुरण्यति। शुबति। कालयति। पेलयति। केटति। पिश्यति। विश्यति। मिस्यति। प्रवते। पूवते। चवते। कवेते।
गवते। निवते। क्षोदति। सुक्षति। नक्षति। माक्षति। मिषेक्षति। सुक्षति। तुरीयति। अतति। सुतति। सुभ्रति। सुहति। रंहति।
भ्रमति। भ्रजति। रञ्जेति। मिमति। मिनति। मिनीति। स्पण्वति। स्पणाति। सिस्ति। वेशिष्टि। योशिष्टि। रिणाति। रीय
तेमेति। दिध्यति। युध्यति। धन्वति। अर्षति। आर्षति। बीयते। तकति। चीयते। ईषति। फणति। अर्द्धति। मुद्दिति।
विस्तृति। विस्तृतोद्यति। आवति। हुम्ति। जयति। स्वात्रति। गति। गुनीगति। जिंगति। जिगाति। मिनति। दुक्ति। दाति। ड्ड
ति। वेषति। अथर्यति। जेहते। वहति। धाति। एजति। जवति। जूमति। वृन्दति। वृक्तति। स्फूर्ति। समति। सर्वयति। पुतयति। पवते।
हन्ति। सेधति। अग्नः। अजगन्नौ जिगाति। इन्वति। इमेति। इन्ति। वेदिः। हस्ता। जगायात्। अयधुरिति द्वाविंशं
तंगतिकर्मणः॥ १५ ॥ तु। नक्षु। इवराओष। जरा। ज्राणि। रासायः। शीला। लये। ति। आजिरं। भुरण्युः॥

90

कः १३

नां०।

छादि।

इति श्री अ

[illegible]

कल्पते ॥४

मन्यतइ४

३५३५

कारिः १२ के निपः

नदः।

अधरः विदथः

वक्रिः। कटुः। स्वातुः। ५ अवटः। ५ दग्धिः। २ सूदः। ५ रिरिदि। २ रासते सबाधः।

नेघं० १३३। प्रज्ञापतिः। धर्म इति पंचदशयज्ञनामानि॥ १७॥ मरताः। कुरवः। वाघनः। दत्तवर्दिषः। यतसुवः। मरततः। देवयवः।
११ पृष्ठा। वृत्तिमानि॥ १८॥ ईमहे। यमि। मन्महे। शग्धि। पृर्धि। मिमीहि। रिरिदि। पिपीपरत। यंतारः। यंति। दपुथ्यति। मदेम
हि। मनामहे। मायेन इति सप्तदशयांच्या कर्मणः॥ १९॥ दाति। दाशति। दाशति। राति। रासति। एणक्षि। एणति। शिश्ति। तुंजति। मंहत इति
दशदानकर्मणः॥ २०॥ परिस्वव। पवस्व। अभ्यर्ष। आशिष इति चत्वारो ध्ये षण्ण कर्मणः॥ २१॥ स्वपिति। स्तस्तीति द्वौ म्त्वपिति कर्मणः।
॥ २२॥ कटुः। स्वातुः। अवटः। क्रिविः। कुरवः। उत्सः। सश्रुत। कारोतरात। कुराये। केवट इति चतुर्दशकृपेना जानि॥ २३॥
त्रिपुः। रिपुः। तक्रोरि। रिपुः। रिक्का। रिहाया। तायुः। तस्करः। वनगुः। दुरश्चितः। मुषीवान्। मरिमुचः। अशंसः। वृक इति चतुर्दश वस्तेन नामानि॥
त्रिक्का० ॥ २४॥ निण्य। सस्वः। सनुतः। हिरुक। प्रतीच्यं। अपीच्यमिति षणिर्णि। तांताहं तनामधेयानि॥ २५॥ आके। परोके। पराचे। आरे। परावत इ
ति पंचदशनामानि॥ २६॥ प्रवि। प्रवयाः। सनेमि। पर्वी। अद्वेति वटपुराणनामानि॥ २७॥ नदं। नदी। नूनना। नय्यं। इदा। इदानी
मिति षष्ठे वनामानि॥ २८॥ प्रपित्वे। अभीके। दभ्रं। अर्भकं। निरः। सतः। ल्यः। नेमः। सश्रुतः। म्त्वपिति। उपजिद्वि।
अर्दरं। कदरं। रंभः। पिनाका। मेना। प्रो॥ शेषः। वैतसः। अया। एना। रिपुः। सचते। पवस्वतः। इत इति षड् शतिर्दिशो त्रमराणि ज
मानि॥ २९॥ स्वधो। पुरं। धिषणे। रोदसी। अमरा। अभसः। नमसी। रससी। सपसी। ससनी। सतवः। वटुः। गजः। ग
मारे। ओप्यः। म्त्वपिति। उर्वी। पृथ्वी। सुहिती। अद्वेति वटपुराणनामानि॥ ३०॥

र. ज. म. १३

मधेयानि नानि ध्याना ॥ ३० ॥ उहं महेश्वर इति शिवा ता निधि ॥ ३१ ॥ उहं महेश्वर इति शिवा ता निधि ॥ ३२ ॥
भरताई महेश्वर इति शिवा ता निधि ॥ ३३ ॥ उहं महेश्वर इति शिवा ता निधि ॥ ३४ ॥ उहं महेश्वर इति शिवा ता निधि ॥ ३५ ॥
ओं ३॥ जहा ॥ निधा ॥ सिताम ॥ हना ॥ दमना ॥ मृषः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥ जहा ॥ निधा ॥ सिताम ॥ हना ॥ दमना ॥ मृषः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥
मानः ॥ लोधा ॥ शीरा ॥ विदधे ॥ दुपदे ॥ तुग्वनि ॥ नंसते ॥ नसतः ॥ आहनसः ॥ अहसतः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥ जहा ॥ निधा ॥ सिताम ॥ हना ॥ दमना ॥ मृषः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥
नूचि ॥ नूच ॥ दावनी ॥ अकूपारस्य ॥ शिशीतो ॥ सुतुकः ॥ सुप्रायणा ॥ अप्रायुवः ॥ चवनः ॥ रजः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥ जहा ॥ निधा ॥ सिताम ॥ हना ॥ दमना ॥ मृषः ॥ इति ॥ कुरुतन ॥
शी ॥ विषुणा ॥ जामि ॥ पिता ॥ शंयो ॥ अदिति ॥ एरि ॥ जसुरि ॥ जरतो ॥ मंदिने ॥ गो ॥ गनुः ॥ दंस ॥ ततोव ॥ चयसे ॥ विबुते ॥
स्य ॥ शी ॥ विषुणा ॥ जामि ॥ पिता ॥ शंयो ॥ अदिति ॥ एरि ॥ जसुरि ॥ जरतो ॥ मंदिने ॥ गो ॥ गनुः ॥ दंस ॥ ततोव ॥ चयसे ॥ विबुते ॥
सधक ॥ अस्याः ॥ अस्यति द्विषष्टि ॥ पदानि ॥ १ ॥ सस्ति ॥ वाहिष्ठ ॥ इतः ॥ वावशान ॥ वाय्य ॥ अंध ॥ असश्चंती ॥ वनुष्यती ॥ तसु
ष्यती ॥ भंदना ॥ आहनः ॥ नदः ॥ सोमो अक्षा ॥ श्वात्रा ॥ ऊति ॥ हासमाने ॥ पडि ॥ ससांदिता ॥ ब्रा ॥ दराह ॥ स्वसराणि ॥ शर्याः
अर्क ॥ पवि ॥ वक्षः ॥ धन्वा ॥ सिना ॥ इच्छा ॥ सचा ॥ चित ॥ आ ॥ द्युम्ना ॥ पवित्रा ॥ तोदः ॥ स्वचाह ॥ शिपिविष्टः ॥ विष्णु ॥ आद्यणि ॥
पृथुज्याः ॥ अथर्यु ॥ काणुका ॥ अघ्रिगु ॥ आंगूषः ॥ आपांतमन्युः ॥ रमशा ॥ उर्वशी ॥ विपुना ॥ वाजपत्यं ॥ वाजगंध्या ॥ गंध्यः
गंध्या ॥ कौरयाणः ॥ तौरयाणः ॥ अद्रयाणः ॥ हरयाणः ॥ आरितः ॥ वृंदी ॥ निःवपी ॥ तर्णीश ॥ क्षुंपां ॥ निचुंपुण ॥ पदि ॥ पाडु ॥
ति ॥

नः ॥ अ२

निघट।

१२

हकः। जेषवाकं। कृत्तिः। श्वघ्नी। समस्य। कुटस्य। चर्षणिः। शंबः। केपयः। तलुमाकषे। अंसत्रं। काकुदं। वीरिटे। अछ। अछ।
 परि। ई। सी। एनां। सृणिरिति चतुर्विंशतिरुत्तरमशीतिः पदानि॥ २॥ आशुक्रक्षणिः। आशाभ्यः। काशिः। कुणारं। अ
 लातुणः। सल्लुकं। कल्पयं। विस्त्रुहः। वीरुधः। नक्षट्राणं। अस्त्रधोयुः। निष्ठाभाः। बृबडु हं। सद्दरः। सद्दपे। पुलुका
 मः। असिचवती। कपनाः। भासजीकः। सैजानाः। जृर्णिः। ओमना। उपलप्रक्षिणी। उपसि। प्रकलिविर। अभ्यर्धयिज्वा। ई
 क्षे। क्षोणस्य। अस्मे। पाथ४। सर्वमनि। सप्रथाः। विदथानि। श्रायंतप। आशीः। अजीगः। अमूराः। शशमानः। देवोदेवाचा
 कृपा। विजा। मातुः। ओमासः। सोमानं। अनवायाकिमीदिने। अमवान्। अमीवा। दुदितोअघा। अमतिः। श्रुष्टी। पुदंघी। सश
 त्र। रिशादसः। सुदत्रः। सुविदत्रः। आनुषक। तुर्वणिः। गिर्वणसे। अस्त्रैस्त्रै। अम्यक। यादृत्रिमेन्। जारयायि। अघिया।
 चनः। पचता। शुरुधः। अमिनः। जइस्ती। अप्रतिष्कृतः। शशदानः। सृष्टः। सुश्रीप्र। शिप्रे। रं सु। दिवर्ही। अक्रः। जराणः॥
 स्त्रियानां। स्त्रियाः। जवोरु। जस्त्र्यं। कुलिशः। तुंजः। बर्हणा। ततुष्टि। इलीतिरा। कियेधा। भूमिः। विष्पितः। तुरीयं। रास्तिन। स
 जस्ति। प्रजुनीती। प्रतहस्त्र। हिनोत। चोष्कयमाणः। चोष्कयतो सुमर। दिविष्टिषु। हतः। जिन्दति। अमत्रः। सचीषमः। अन
 राति। अतुती। अस्मि। गल्दया। जल्हवः। बकुरः। बेकनो टान्। अघितन। अदुरः। बतः। वातायः। चकुरः। अतुती। अमत्रः।

रिवाः

घट

१३

गोरीगोः। घेनुः। अश्विनः। पथ्या। स्वस्तिः। उषाः। इळा। रेदसी। इति सप्त विंशत्य दानि॥ ५ ॥ अश्विनो। उषाः। सूर्या। वृषाकपिः।
 सरण्यः। त्वष्टा। सविता। भगः। सूर्यः। पूषा। विष्णुः। विश्वानरः। वरुणः। केशी। केशिनिः। वृषाकपिः। यमः। अज एकपातः।
 पृथिवी। समुद्रः। दिव्यङ्गः। अथर्व। मनुः। आदित्याः। सप्त सप्तयः। देवाः। विश्वेदेवाः। साध्याः। वसवः। वाङ्मनिः। देवप
 न्यो देवपत्न्य इत्येकत्रिंशत्य दानि॥ ६ ॥ अग्निर्द्विजो दा अश्वो वायुः श्येनोऽश्विनो षट्॥ ॥ इति घटोपचमोऽध्यायः॥
 ॥ राम॥ ॥ राम॥ ॥ शुभमस्तु॥ ॥ श्रीरघुनाथाय नमस्तु॥ ॥ संवत् ११०॥ भाद्रति १२॥ ॥

१३

